

In memoriam

Izold Pustõlnik

(17. III 1938 – 2. V 2008)

Maikuu teise päeva varahommikul lahkus meie hulgast Tartu Observatooriumi vanemteadur Izold Pustõlnik.

Ta sündis 17. märtsil 1938. aastal Odessas mõldrite perekonnas. Samas linnas lõpetas ta hõbemedaliga keskkooli ja kiitusega ülikooli, ning juba 1962. aastal astus ta ENSV TA Füüsika ja Astronoomia Instituudi juures aspirantuuri. Kolm kuud pärast aspirantuuri astumist tegi Izold Pustõlnik meie seminaris oma esimese teadusettekande eesti keeles. Keeled jäid talle üldse kergesti külge – oma kaadriarvestuse isiklikul lehel 1992. aastal kirjutab ta, et ta valdab vabalt vene, eesti, inglise ja poola keelt, loeb ja tõlgib ukraina, saksa ja prantsuse keeles. Ka ungari keeles oli ta võimeline rääkima.



Pärast aspirantuuri lõpetamist kaitses Izold Pustõlnik 1968. aastal füüsika-matemaatikakandidaadi kraadi ja lisaks sellele 1994. aastal Peterburis veel doktori-kraadi.

Kogu observatooriumis töötatud aja tegeles Izold Pustõlnik lähiskaksiktähtede uurimisega, sest need tihedasti teineteise lähedal tiirlevad tähed annavad võimaluse saada nende kohta teada palju rohkem, kui see on võimalik üksiktähtede puhul. Ta defineeris isegi uue tähtede klassi – gaasvarjutusmuutlikud lähiskaksik tähed. Need on sellised lähiskaksikud, mis tiirlevad teineteise ümber ühises gaasikestas. Kuigi oma põhitöös oli Izold teoreetik, tegeles ta nooremana väga tõsiselt ja kaua ka kaksik-tähtede vaatlustega.

Viimasel ajal hakkas Izold huvituma kuulsatest astronoomidest ning koos oma moskvalasest kaasautori Vitali Bronšteniga on ta avaldanud monograafia Eesti ühest kuulsaimast astronoomist Ernst Julius Öpikust. Ka Lätimaa astronoomist Stanislavs Vasilevskisest – mehest, kelle anne 20. sajandi keeristes jäigi välja arenemata, kirjutas Izold valmis teadustöö, põhjalikult uuris ta Tartu Tähetornis töötanud Erich Schoenbergi elu ja tööd.

Teadlasena ei piirdunud Izold Pustõlnik üksnes kuulsate astronoomide elu ja tööga, vaid püüdis leida seoseid vanade astronoomide maailmavaate ja tänapäeva mõttemaailma vahel. Kui 2002. aastal korraldati Tallinnas Struve kaaremõõtmise 150. aastapäevale pühendatud konverents, rääkis ta seal Struve kaare kosmilisest projektsioonist, analüüsidis Struve geodeetilisi ja astronoomilisi mõõtmisi tänapäevaste arusaamade võtmes.

Kui Heino Eelsalu 1970. aastate keskel uue rahvusliku ärkamisaja hoovuses alustas peaaegu et kaduma läinud eesti rahvusliku identiteedi otsinguid, oli tema huvi

IN MEMORIAM

suunatud ka igasuguste müütide ja muististe tõlgendamisele astronoomilisest vaatepunktist lähtudes, pannes niiviisi tugeva aluse Eesti arheoastronoomiale. See tundus noorematele kolleegidele nagu ukse avamisena uude maailma ja paljusid, ka Izoldi, haaras kaasa Eelsalu entusiasm. Isegi niivõrd, et 2002. aastal oli Izold SEACi (European Society for Astronomy in Culture) rahvusvahelise konverentsi üks peakorraldajatest Tartus. Seal ta ei jäänud ainult korraldajaks, vaid ta esines ka tõsise ettekandega “Kas astrofüüsika laiendab arheoastronoomia horisonte?” Arheoastronoomia oli üks tema hobisid.

Nagu juba öeldud, oli Izold hea keeleoskaja. Seetõttu pole ime, et ta tegi koostööd paljude maade astronoomidega. Samuti oli ta oma aktiivse eluhoiaku tõttu nende inimeste hulgas, keda pandi tähele ja valiti rahvusvaheliste organisatsioonide juhatusse. Näiteks oli ta peaaegu asutamisest saadik Euro-Aasia Astronoomia Seltsi juhatuse liige.

Izold Pustõlnik oli ka Euroscience Eesti asutamise üks peamisi algatajaid. Saatus ironiana polnud Izoldi enam siis, kui algas tema enda kokku kutsutud rahvusvaheline seminar 2008. aastal, mis oli pühendatud Struve-eelsele Tartu astronoomile Ernst Christoph Friedrich Knorrele.

Tartu Observatoorium jääb tundma suurt puudust oma kauaaegsest heast kolleegist, kellega oli mõnus vestelda nii teaduslikel teemadel kui ka arutleda elu üle üldse.

Tõnu Viik

Izold Pustõlnik

17 March 1938 – 2 May 2008

Izold Pustõlnik, eminent Estonian-Ukrainian astronomer and senior research associate at the Tartu Observatory, died on the early morning of May 2, 2008. Overview of Izold Pustõlnik's life and work by Estonian astronomer Tõnu Viik. Eulogy in English published in vol. 40 of Folklore: Electronic Journal of Folklore, available at <http://www.folklore.ee/folklore/vol40>

Hilja Kokamägi 85

10. septembril sai 85-aastaseks rahvaluuleteadlane Hilja Kokamägi, kes on töötanud 1961–1971 kirjandusmuuseumis ja 1971–1991 Keele ja Kirjanduse Instituudis. Tema uurimisteema on olnud peamiselt regilaul ja rahvalaulikud, eriti mereteemalised regivärsid, ta on tegelnud regilaulude tüpologiseerimisega.

Avaldame katkeid Hilja Kokamäe mälestustest saksa okupatsiooni aegsest Valga linnast, mis on kirja pandud jaanuaris 2004.



Meie viimane kooliaasta kujunes üsna kurvaks ja lühikeseks. Avati humanitaar- ja reaalklass. Läksin reaali, et pääseda ladina keelest. Matemaatika oli huvitavam ja lihtsam. Minu klassis oli 7 tüdrukut ja vist umbes 20 poissi. Ka mu vend oli selles klassis, et keskkool ikka lõpetada. Humanitaaris käis ka hilisem Välis-Eesti kirjanik Raimond Kolk, tema tulevane abikaasa Ellen Rääbis ja Kalju Lepiku tulevane abikaasa Asta Priuhka. Elleni ja Astaga olin ühes klassis I algkooli klassist peale kuni viimaseni, st minu reaali minekuni.

[---]

Viimasel kooliaastal istusime füüsikaklassis, kust tuli rännata sinna klassi, kellel just parajasti füüsika oli tulemas. Õppetöö oli õhtupoole, koolimaja, nagu elamudki, oli pimedatud. Füüsikas olid nagnüi katsete tarvis mustast paberist rulood, teiste klasside aknad kaeti õhtul. Koridorides põles paar nõrka sinist lampi. Inglise keel ja matemaatika olid meil heas seisus, kuid saksa keelt ei sallitud ja nii tegime asjatult liiga noorele uuele õpetajale. Kurb oli ka sündmus, kui direktor tuli klassi endise Valga kooliarstiga, kes oli väga lastesõbralik ja ravi oli õpilastel tasuta. Ta oli tundmatu seni muutunud, sest oli üle elanud venelaste vangistuse. Rääkis mõne sõna oma kannatustest ja lahkus.

Õpikuid pea-aegu ei olnud. Ilmus vist mõni õhuke vihik-õpik, enamus olid eelmiste aastate omad. Eesti keeles kirjutasime palju arutlevaid kirjandeid, õppisime Koidula, Haava ja Liivi luulet pähe. Reaalaineid poliitika ei puudutanud. Oli vist ka kodanikuõpetus ja mingi vihik.

Talvel kehtestati ka komandanditund. Külm ja nälg nõrgestas kõiki. Isa oli kooliõpetaja ikka edasi, ta oli suur tugev mees, kuid ühel hommikul ei jõudnud enam tõusta. Ema tegi kõik, mis suutis, et meid elus hoida. Ta oli väike agar naine, oli kunagi Tallinnas äri pidanud ja Peterburis äris teeninud. Ta üritas hankida lisatoitu. Olid teada kohad (kõrvalised õued), kus sai mingeid kraami-asju vahetada toidu vastu. See oli muidugi rangelt

keelatud. Isa ei lubanud emal seal käia, sest tema oli põhjani aus ja teha võis ainult seda, mis ametlikult lubatud.

Kannatasid ka saksa sõdurid, eriti kui pidid postil seisma. Saksa sinelid olid ju "puuriidest", st mitte villane, mingi kunstlik materjal, jalas samuti harilikud saapad või säärikud, käes sõrmkindad (vist puuvillased) ja peaski sineliriidest müts, mille kõrvad olid küll veidi allatõmmatavad, aga mitte karvased. Nad trampisid jalgu, hõõrusid käsi. Palju seegi aitas.

Hiljem korraldati nn Eesti Rahva Ühisabi, mille ülesandeks oli koguda sõjaväelastele soojemaid ja villaseid rõivaid, eriti sokke ja kindaid. Isa andis ka oma ühe talvemantli jm ära. Ütles, et pigem annan oma rõivad ära kui venelastel lasta tagasi tulla. Kõigest sellest polnud abi. Sakslased polnud ju selleks valmistanud. Oli kavandatud välksõda, mis pidi enne talve lõppema.

Hakati juba kasutama väljendit Saksa hümnist lähtudes: "Deutschland, Deutschland über alles, pool on p...s ja pool on alles."

Keskooli lõpetamine toimus mais. 10. V 1942 oli viimane eksam. Saksa keele eksamil olid ümberjutustus etteloetavast tekstist. See tekst levis eelmisel päeval ühe käest teisele, meile jõudis vist hiljem, sest elasime ju linna servas. Isa aitas tõlkida ja sisukokkuvõtet teha. Jutt oli vist kassist. Ilma sellise abita poleks enamus seda eksamit ära teinud. Eksam oli ka matemaatikas ja muidugi kirjand eesti keeles. Kas veel midagi, ei tea. Eksamite ajal olid ilmad külmad. Lõpuaktus ja pidu 16. V ning siis saabus täissuvi. Lõpupeo korraldasid järgneva aasta lõpetajad. Kuid igäüks pidi tooma midagi, millest lauda katta. [---]

Meelelahutustest sel ajal eriti puudust ei olnud. Olid küll keelatud tantsupeod, kuid kinos, kontsertidel, teatris sai käia. Sinna sai raha eest, millega muidu suurt teha polnud. Kinno läksid sakslased enamasti oma "valitutega". Seal kogunes sageli noormeeste rühmi, kes neid paarikesi nähes valjult laususid: "Au langenuile!"

[---]

Kogu sakslaste aja kehtis nii vene rubla kui ka saksa ostmark, mis vahekorras, ei mäleta. Ostmargal polnud mingit katet, see oli vaid idaruumi tarvis trükitud.

Lembit Karu 60

5. oktoobril sai 60-aastaseks Eesti Põllumajandusmuuseumi koguhoidja-teadur Lembit Karu, kelle kodupaik on Rannu vallas. 1967. aastal astus ta Elva keskkooli lõpetamise järel Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda. Tartu on jäänud tema koduks tänini.

Erialaõpingute kõrvalt hakkas Lembit Karu käima ülikooli kunstikabinetis Kaljo Põllu käe all joonistamist õppimas ja sai 1972. aastal koos ajaloolase-etnograafi diplomiga kunstnik-kujundaja lisaeriala.

Lembit Karu kunstikatsetused algasid tušijoonistega, mis ongi jäänud tema põhižanriks, muutudes ajapikku värvilisemaks (värviline tušš, aga ka koloreerimine akvarellide ja pastellidega). Selle kõrval on ta katsetanud estampgraafikaga (lisaks valdavalt kuivnõelatehnikas ja kivitrukis graafilistele lehtedele on ta loonud arvukalt ekliibriseid nii kuivnõelas ja plastikaatloikes kui ka mitmetes söövitustehnikates). Olulise osa tema loomingust moodustavad värvilised pastelljoonistused.

Lembit Karu on tegutsenud ka raamatugraafikuna, eelkõige Tartu kirjastuse Ilmamaa väljaannete illustreerijana. Tuntuimad on tõenäoliselt tema joonistused Oskar Lutsu Tootsi-raamatute lõpujutustusele “Talve” ja Ernst Enno “Rändaja õhtulaulule”. Nimetagem ka kõnealuse kirjastuse mälestusraamatusarjas ilmunud Artur Veisseriku teost “Ma armastasin Eestit” ja Paul Hinnovi “Kui need talud tapeti”.

Eriliselt hingelähedane on Lembit Karule olnud illustreerida oma sõbra, Tartu Ülikooli maailmakirjanduse professor Jüri Talveti luuletusi (“Eesti eeleogia ja teisi luuletusi” ja tõlkeid (Pedro Calderón de la Barca “Elu on unenägu”) jt. Huvitava koostöö tulemusena ilmus 1994. aastal Hispaanias Katalaani Autonoomse Valitsuse kirjastusel ilmunud katalaani- ja eestikeelsete (tõlkijad Ain Kaalep ja Jüri Talvet) paralleeltekstidega iluväljaanne “Salvador Espriu üheksateist luuletust Lembit Karu illustratsioonidega “Mere ääres oli mul kodu...”” (Dinou poems de Salvador Espriu amb deu il·lustracions de Lembit Karu “Ran de la mar denia una casa...”).

Näitustel hakkas Lembit Karu esinema juba tudengipõlves: 1971. aastal Tartu noorkunstnike näitus ülikoolis vanas kohvikus, 1972. aastal grupinäitused Visarid VI ja VII. Sellele järgnesid esinemised mitmetel Tartu ja üle-eestilistel ülevaatenäitustel. Esimene iseseisev ülesastumine oli 1975. aastal Tartus füüsikainstituudi näituseruumes. Suurim väljapanek oli 1982. aasta grupinäitus koos Inge Kudisiimu,



Jüri Marrani ja Paul Saarega Tartu Kunstnike Majas. Lembit Karu isikunäitused on olnud vaadata Tartus Tuvikese kunstigaleriis (1991), Jõhvi Kultuurikeskuses (1994), Tartu Kuu-galeriis (1995), Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute kes- kuses (2005) ja Tartu linnaraamatukogus (2006 ja 2007), lisaks arvukalt pisiväljapa- nekuid kohvikutes, kunagise töökoha Estiko kontserni ja praeguse tööandja Eesti Põllumajandusmuuseumi ruumes.

Ülikooli lõpetamise järel töötas Lembit Karu aastatel 1972–1980 Eesti Rahva Muuseumi teadurina, seejärel 14 aastat kunstnikuna Estiko kontsernis, aastatel 1994–1999 tegutses ta reklaamiagentuuris Valgusreklaam. 1999. aastast töötab Lembit Karu taas oma akadeemilisel erialal – teadurina Eesti Põllumajandusmuuseumis.

Asta Niinemets

Loitsudest, loitsimisest ja loitsijaist Pécsis ja Tartus

2005. aastal leidis Londonis aset ISFNRI (International Society for Folk Narrative Research) ja Londoni Folklooriseltsi ühiskorraldusel esimene loitsukonverents “Charms, Charmers and Charming” (Loitsud, loitsijad ja loitsimine). Teine konve- rents toimus Pécsi ülikooli etnoloogia ja kultuurantropoloogia õppetooli, ISFNRI ja Londoni Folklooriseltsi ühiskorraldusel 2007. aasta 11.–13. maini Pécsis. 9. mail 2008. aastal kohtus rahvusvaheline loitsu-uurijate seltskond Tartus sümposiumil. Tutvustan Pécsi ja Tartu konverentsi ettekandeid.

Konverentsi osavõtjaid oli Pécsis ligi kahekümnest Euroopa riigist. Ettekandeid kuulati omaaegse Pécsi fajansitöösturi Zsolnay uusbarokses villas, mis nüüd kasutu- sel Ungari Teaduste Akadeemia esindushoonena. Ettekandeid, mida oli kolmeküm- mend kolm, peeti kolmel päeval kolme istungi jagu. (Küllap oli see tahtlik loitsupära- sus.)

Pécsis peetud ettekanded võiks rühmitada järgmiselt: 1) ettekanded, mis tegele- sid tüpologiaga: (Edina Bozoky Prantsusmaalt, Jonathan Roper Suur-Britanniast, Andrei Toporkov, Vladimir Kljaus, Tatjana Minniahmetova Venemaalt ning Daiva Vait- kevičienė Leedust); 2) käsitlused, mis olid mentaliteediajaloolise värvinguga, toetu- des kohtuprotokollidele, kirikukirjandusele ja käsikirjalistele tekstidele (Lea T. Olsan Suur-Britanniast, Christa Tuczay Austriast, Emanuela Timotin Rumeeniast ning Dániel Bárh ja Éva Pócs Ungarist); 3) välitöödel põhinenud (kaasus)uurimused, mis tegelesid loitsutekstidega elavas esituses koos ravitsemispraktikatega (Tatjana Buže- ková ja Zuzana Profantova Slovakiast; Judit Kis-Halas ja Laura Iancu Ungarist, Maria Vivod Prantsusmaalt ning Vesna Petreska Makedooniast); 4) arhiiviainestiku ümberhindamisest ja refleksiivselt ajastulistest eelistustest-hinnangutest kogumis- loos (Arne B. Amundsen Norrast ja Domhnall U. Stiübarthi Šotimaalt). Allakirjutanu

ettekannet käsitles isuri-ingerisooime ja aunusekarjala areaalis esinenud kalevala-möödulise laulutüübi *Hiiden sepän kahlinta* kasutamist loitsu funktsioonides, samuti selle narratiivset (*ATU 803*) ja võimalikku visuaalset tausta (*Anastasis*; ven. *Сшествие во ад* – Astumine surma valda).

Aasta hiljem keskenduti loitsusümposioonil Tartus narratiivsusele loitsudes e historioladele, mille süžeed Euroopas toetuvad enamasti kristlikele baastekstidele. Tartu loitsuseminari ühe korraldaja, **Mare Kõiva** ettekanne käsitles dialoogloitse nii diakroonia, struktuuri kui esituse aspektist. Ettekandja tegi ammendava sissevaate dialoogilisuse poeetikasse ning funktsionaalsusse. Samuti vaatles ta erinevaid dialoogloitsude tüüpe.

Kolmepäevase ettekandemaratonil Pécsis avas **Arne Amundsen**, kes valgustas folkloristika ajaloo lehekülgi 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Norras, kus suurem osa loitsutekste pandi kirja peamiselt kirikuõpetajate poolt. Loitsuzanri mõistet kujundasid pietistlik haridustaust, rahvusromantilised ideed ja tollal võrdlevas müüdiuurimises levinud “algkuju” otsimine. Suhtumine loitsutekstidesse kui blasfeemiasse või ebausku asendus tasapisi loodusteadusliku klassifitseerimisinnuga Carl Linné vaimus, esines ka allikakriitilist lähenemist.

Andrei Toporkovi (Moskva) ettekanne, mille kaasautor **Tatjana Agapkina** küll kohal ei viibinud, kujutas endast suunavat eeltööd idaslaavi (ukraina, vene, valgevene jt) loitsude motiiviregistri koostamiseks. Registri algmaterjal koosneb rohkem kui kümnest tuhandest loitsuvariandist, mis rühmitatud nii funktsionaalsest (ven *приговоры, заклички, зачины, крики*; lisaks multifunktsionaalsed loitsutüübid) kui ka struktuuralsest aspektist (dialoogiline, narratiivne jt). Näiteid tüpoloogias tõi esineja hambavalu- ja veresulgemisloitsude seast (historioola Jordani voogude seisamisest).

Andrei Toporkovi ettekanne Tartus keskendus kolmele narratiivsele loitsutüübile (nn *Begegnungssegen*), mille tõrjeloos esinevad personifitseerunud haigusdeemonid mere-saare, tee-silla või mere-mäe mütotoopostes.

Nagu on rõhutanud Vladimir Kljaus oma monograafias *Сюжетика заговорных текстов славян в сравнительном изучении: к постановке проблемы* (Slaavlaste loitsutekstide süžeed võrdlevas uurimises: probleemi püstituse juurde) 2000. aastal, toetudes V. Proppile ja B. Kerbelitele, peaksid narratiivloitsude tihendatud minimaalsüžeed alluma struktuurianalüüsile nagu muinasjutud või eepikagi. Siin võib kergesti leida ka universaalset. Näiteks on teekonna motiiv keskne ka paleosiberi ja aasia šamanistlikes ravitsemisriitustes. Rituaali käigus ühest valdkonnast teise siirdumine ja sealt naasmine on ju lausa ülemaailmne fenomen, mis taotleb siinpoolsete realiteetide muutmist sealpoolse eeskujulise tegelikkuse abiga. Loitsumaastikel liikudes seondatakse meeleline kogemus (keha) ülemeeliselisega (ulatuvus, ekstensioon) ühtseks tervikuks, mis omakorda on fenomenoloogia uurimisobjektiks. Ka eelpool mainitud *Põrgusepa aheldamise* motiiv oleks analüüsitav samast vaatenurgast. Nii-siis on ka kristlikud historiolasüžeed rajatud eelnenud universaalsele skeemile, mis nähtub ilmselgelt ka osades loitsutüüpides.

Seda nn sünkretismiteemat puudutasid Pécsis otseselt või kaudsemalt nii Lea Olsan, Vladimir Kljaus, Daiva Vaitkevičienė kui ka allakirjutatanu. Tartu sümposioonil tõi sama aspekti jõuliselt esile **Tom Kencis**, kes väga kõitvalt analüüsis narratiivloitsude mütopoeetilist mentaalruumi läti loitsukorpuse põhjal. Läti müüdilise ku-

jundiilm sisaldab rohkesti nii kristliku (taevakirjad, apokrüüfid jm) kui ka eelkristliku algupäraga tooposi, mida ettekandja nimetas ruumilisteks semanteemideks.

Edina Bozoky (Prantsusmaa) käsitles Pécsis 10. ja 11. sajandi levinuimaid loitsu-historioolasid e kristliku (piibelliku, apokrüüfse või hagiograafilise) algupäraga süžeesid, kus müütilise algündmuse ajakohastamisega loodeti haigust (haigusdeemonit) tõrjuda. Neis leiab aset kunagise õnnestunud arstimistoimingu kordamine analoogses situatsioonis, mis kajastub võrdlevas (*justnagu, nõndasama*) või põhjuslikus (*seepärast*) konstruktsioonis. Näidetena esitati historioolad kolmest armulisest vennast, kes saavad rohtusid korjama minnes Jeesuselt endalt tema küljehaava sulgemise saladuse (nn *Longinuse* loits); kolmest inglüst, kes Siinai mäel vannutavad seitset haigusdeemonit inimesi mitte kiusama; 3) hambavalu või migreeni vastu loetud *Super Petrum*, kus Jeesus ise ravitseb Püha Peetruse hamba- või peavalu jm. Neis kõigis esineb kolmekordne tõrjeakt, samuti mingi liminaalse iseloomuga motiiv, kus seisatakse värava ees, künnisel, sillal või viibitakse (rist)teel jne. Historioolad lokaliseeruvad sageli mäele, maa ja taeva või maa- ja vee-elementide vahele, jõe või mere äärde jm. Edina Bozoky tõi välja rea iseloomulikke momente, mille põhjal võiks vastavat loitsuvara ka klassifitseerida kas siis temaatiliselt, funktsionaalselt või ilmnemis-, kasutusviisi ja ka keelekuju alusel, sealjuures arvestades ka kaks- ning mitmekeelseid variante. Kõneleja peatus põgusalt ka kirjalikel nn amulettloitsudel, mis kirjutatuna pärgamentitükkidele pidid hoidma nende kandjat erinevate hädade eest. Eraldi tõi ta välja narratiivsete maagiliste vormelite suurt potentsi keele- ja kultuuripiiride ületamisel – näiteks kirikuladinast rahvakeelde, ent ka vastupidi. Historioolade levik tugines paljuski käsikirjalistele (pärimus)tekstidele, hilisem variantide rohkus on aga tekkinud juba suulises ümbruses. Leidub ohtralt koguni kolmekeelseid paralleeltekste. Kokkuvõttes mainis ettekandja, et narratiivloitsudest märgatavalt soositumad olid siiski värsivormis loitsud, kus esines ka enim variatsioonilisust.

Vilmos Voigt Budapesti ülikoolist andis ülevaate loitsimist ja manamist kajastavatest verbitüvedest ungari rahvausundis, tutvustades üht kesksemat neist (*baj-*) türgi laenuna. Sellele vaidles vastu Andrei Toporkov, väites, et see tüvi olevat hoopis indogermaani päritolu, esinedes muu hulgas sloveeni ja vene keeles (vrd *банить; баюкать* – hällilaulu laulma; ka *байка* – lühijutt jm). Ettekandja pidas vastuväites esitatud paralleele pigem juhuslikeks.

Lea T. Olsan (Suur-Britannia) näitas oma väga huvitavas ettekandes, kuidas 10. ja 11. sajandi kristlike käsikirjade marginaalides esineb mh eelkristlikku loitsuvara. Anglosaksi käsikirjapärandis leidub rohkesti ladinakeelseid arstimisraamatuid (retseptikogusid), kus on märkimisväärne osa rahvakeelsetel loitsudel ja arstimispraktikatel. Neid pakuti omamoodi alternatiivmeditsiinina, millega on osaliselt seletatav ka loitsude esinemine just marginaalides. Paljud kristlikud vormelid tulid laiemasse käibesse käsikirjade kaudu ja neid kasutati näiteks sünnituse hõlbustamiseks, teekäija kaitseks jne. Sõna “marginaal” omandas ettekandes teisegi tähenduse, kuna kristliku kultuuris leidis loitsuvara enim kasutust just sotsiokultuurilises marginaalis või usundilises perifeerias, näiteks hereetikute hulgas.

Oma Tartus peetud ettekandes keskendus Lea Olsan ühele vanimaist ja enimlevinust hambavalu vastu lausunud kristlikest historiooladest – *Super Petrum* – eri variantidele, mis pärinevad 10. ja 11. sajandil anglosaksi pärgamentkäsikirjadest (nt

kloostri sisetarbeks koostatud arstimisraamatud jm). Ettekandja peatus ka varase kirikukirjanduse ja rahvapäraste suuliste arstimispraktikate põimumise küsimusel.

Huvitava ettekande käsikirjalise ja suulise loitsuainese põimumisest pidas Pécsis **Emanuela Timotin** Bukaresti ülikoolist. Ta osutas, kuidas pea piirkonnas esinevate valude (rumeenia k *năjit* – ‘hamba-, kõrva- või lõualuuvalu’) vastu on kloostrikeskkonnas kasutatud palvevormelina üht arhailisimat Bütsantsi aladel ilmnenud eelkristliku päritolu eksortsistlikku loitsuhistorioolat. Selle lühemat versiooni võib kohata veel 18. ja 19. sajandi kloostrikäsikirjades, sealhulgas palveraamatuis, mis olid mõeldud eeskätt kleerusele kasutamiseks. Ettekandja jätkas vastava loitsutüübi analüüsi aasta hiljem Tartus, süüvides sedakorda narratiivloitsude struktuuri ja poeetilisesse iseärasustesse. Narratiivloitse on kasutatud nii karjamaagias, epilepsia kui ka lastehaiguste raviks. Narratiivi aktandid võivad sealjuures moodustada omavahel mehe-naise paare, mis võib pärineda eelkristlikust haldjapaaride / perekondade kujutelmast (vrd nt läänemeresoomelises ümbruses levinud *emad-isad* vadjä või *emadad-isandad* vepsa pärimuses).

Christa Tuczay Austriast oli keskaegsete nõiaprotsesside kohtuprotokollide põhjal teinud Pécsi konverentsile ülevaate nõidade uneslendamisest. Esmane teade sellisest lendamisest pärineb 8. sajandist, mil kujutati naisi öösiti siuglevat läbi õhu jumalanna Diana saatel. See kujutelm oli erakordselt populaarne ka hiliskeskajal, leides mainimist nii Aquino Thomase poolt kui ka hilisemas *Nõiahaamris* (1487). Sealjuures kasutati mitmesuguseid demonlike abiolendeid, kelleks mõnikord kehasust ka nõid või tema õpilane ise. Meenutati, et kirjanduses on sellise lendamise kuulsaks kirjutanud Mihhail Bulgakov, kes lasi end maagilise salviga võidnud Margarital söösta läbi Saatana meelevalda sattunud Moskva. Sellised motiivid olid keskajal rahvakirjanduses tavalised ja nende kujutelmade elavust toetasid peale arvukate maagiliste vormelite erinevad ekstaasipraktikad ning arvatavasti ka hallutsinogeenide tarvitamine.

Daiva Vaitkevičienė (Leedu) käsitles valdavalt eelkristlikku ja rituaalisõltelist päritolu paralleele slaavi-balti maagilistes vormelites. Ettekandja seadis kahtluse alla arvamuse, et laenusuund on alati olnud idaslaavlastelt baltidele, näiteks on tuvastatav tugev balti substraat valgevene traditsioonis. Ettekandja rõhutas, et maagia näol on tegu eriti laenualt pärimusega, mis põhjendab omakorda areaalitüpoloogiaga tegelemise vajadust.

Oma Tartu ettekandes kirjeldas Daiva Vaitkevičienė üht leedu ussisõnade-tüüpi (vt ka muistenditüüp *ATU 3453A*), kus esineb müütilise ussi (ka demoni või kuradi) ja loitsija vaheline dialoog. Selle algeid pidas esineja balti-slaavi arhailisse kihistusse kuuluvaiks.

Vladimir Kljauš Moskvast kõrvutas Pécsis ajalooliselt mitte-indoeroopalist ja indoeuroopalist päritolu Siberi (mh Trans-Baikali ja Kaug-Ida) loitsuvara ja leidis, et nende vanimad ajaloolised kihistused sisaldavad mõndagi sarnast nii oma struktuuri, süzeede kui ka funktsiooni tasandil. Paralleelide puhul ei saa muidugi välistada kasakate, väljasaadetute ning teiste sisserändajate vahendajarolli.

Tartu ettekandes käsitles V. Kljauš samuti Põhja-Hiina provintside vene-tunguusi ja vene-hiina segakogukondade loitsuvara. Ettekandja nentis, et n-õ vene kontaktalade kultuur on väga palju kannatanud, iseäranis kultuurirevolutsiooni aegu, mil

keelati kanda vene rahvarõivaid ja õigeusu kirikud hävitati. Tänapäeval on olud küll paranenud, ent vene keele kõnelejaid on Põhja-Hiinas alles jäänud alla saja. Ettekandja keskendus kolmele vene-tunguusi informandile, kelle repertuaaris esines valdavalt slaavipärast ainet põhjusel, et nende esivanemad olid siirdunud Põhja-Hiina aladele kodusõja ajal koos vene kasakatega.

Tatjana Minniahmetova (Austria/Venemaa) kõrvutas Pécsis Volga regioonis ja Baškortastanis kogutud ainekute põhjal mari, mordva, bessermani, baškiiri ja volgatari loitsuvara. Konfessionaalselt on seega tegu kristlaste, moslemite ja loodususulistega. Kohalike keelte valdajana tõi ettekandja rohkesti ka originaalkeelseid näiteid. Ettekanne ärgitas jällegi mõtlema ajaloolise areaaltüpoloogia vajalikkuse peale. Ettekanne ei pretendeerinud lõppjärelduste tegemisele, vaid võttis pigem kokku ühe välitööetapi, millele peaks järgnema tõsisem struktuuritüpoloogiline analüüs.

Jonathan Roperi (Edinburgh) ettekandes oli kasutatud statistilise andmetöötuse ja tüpoloogia vahendeid, andmaks ülevaade neljast Eestis enim levinud ning Euroopaski üldtuntud kristliku süžeeaga historioloogist. Eesti Rahvaluule Arhiivis on kokku u 20 000 loitsuvarianti, millest 5–10% on narratiivsed. Mõjutusi on saadud kõikvõimalikest suundadest. Kesket kultuuriorientatsiooni näitab sealjuures seik, et eesti ainekutes on esindatud koguni 15 (alam)saksa paralleeltüüpi. Levinuimateks historioloogideks on: 1) “Kolm roosi” *erysipela* arstimisel (nt *Meie Issand Jeesus Kristus reisis üle maa...*); 2) “Luu luule” nikastuse ravil; 3) tulesõnad põletuse puhul (nt *Jeesus läks üle maa ja lõi üte tuletungla...*); 4) ussisõnad ussihammustuse puhul (nt *Siug pistse ja Maarja ütél...*). Ettekandja peatus põgusalt ka kirjalikel loitsuallikatel – mitmesugustel rahvaraamatutel, *Kuuendal ja seitsmendal Moosese raamatul, Mustal Piibilil* jm.

Oma Tartu ettekandes süvenes J. Roper süžeelistesse historioloogidesse (nn *Begegnungssegen*) omaenda koostatud inglisekeelse loitsukorpuse põhjal (vt *English Verbal Charms*. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 2005). Esmalt arutles J. Roper termini ja selle kujunemislöö üle. Seejärel tõdes ta, et historioloogid võib käsitada ka tihendatud süžeeaga “ilmutuslugude” või n-ö “teekonnaloitsudena” (briti pärimuses nt ‘Bone to Bone’ või ‘Tres Roses’).

Zuzana Profantova, ka vanasõnauurijana tegutsenud slovaki uurija, analüüsis Pécsis loitsude esitust kommunikatsiooniteoreetilisest vaatenurgast. Argikäitumine on tulvil konflikte, mittemõistmisi, sotsiaalseid strateegiaid, millega kaasneb agressioon ning selle maandamise vajadus. (Just sellisel sotsiaalsel dünaamilal põhineb näiteks ka karnevalikultuur.) Maagilist sõnakasutust – vandeid, nõidust, needusi jm – tuleks ettekandja meelest vaadelda eeskätt sotsiaalse kõneaktina, mida saaks analüüsida kommunikatsiooniteoreetiliste vahenditega, soovitavalt muidugi kaasuspõhiselt.

Tartu loitsuseminaril võttis samas valguses loitsutekstit vaatluse alla šamanismi-uurija **Mihály Hoppál**, kes ärgitas loitse vaatlema just kõneaktide teooria vaatepunktist. See võimaldaks täpsemalt analüüsida, kuidas rituaalispetsialist (vs šamaan), tema kõneaktides esinevad aktandid ja ümbritsev sootsium mingis konkreetses kasutuskontekstis omavahel sotsiaalspühholoogiliselt suhestuvad. Kogukonna vaimse liidri ning sõnavõimu haldajana kehtestab šamaan end ka (kõne)tegudes. Zuzana Profantova lähtekohta näis Pécsis ositi jagavat ka teine slovaki uurija, **Tatjana Bužeková**. Tuginedes oma välitööandmetele, uuris ta kurjast silmast põhjusta-



Sadhana Naithani ja Mihály Hoppál. Alar Madissoni foto 2008.

tud haigusi ning nende arstimismenetlusi. Samuti käsitles ta kurja silmaga seotud verbaalmaagiat ja leidis, et neid on peamiselt kaht liiki: 1) avalikus ringluses olev n-ö nõrgatoimeline ning 2) tõhusamaks loetud salajane loitsuvara. Ettekandja püüdis kaetamis-akti tõlgendada kognitiivteooriast tuntud intuitsioonile vasturääkivuse printsiibist (*counter-intuitive* e 'argimõistuslikult võimatu') lähtuvalt.

Domhnall U. Stiùbarthi (Šotimaa) ettekanne kujutas endast põhjalikku käsitlust šoti suurkogujast Alexander Carmichaelist (1832–1912) ning tema *Carmina Gadelica*'st – ülimahukast gaelikeelsest loitsukogust. Ettekandja võrdles väljaande lõppkuju käsikirjas ääremärkuste ning väljaandja päevikumärkmetega. Algselt on tegu Hebrüidide saarestikust kogutud väga mahuka keldi materjaliga, mis seejärel tõlgitud osaliselt inglise keelde. Lõpp-publikatsioon oma kompileerituses ja konstrueerituses tekitab aga rea küsimusi toimetatud materjali autentsuse suhtes. Silma torkavad sõnajärje muutused, kohendused poetikas, rütmikas jm. Carmichaeli üllitatud väljaande detailne kõrvutamine äsja Edinburghis taasavastatud käsikirjalise pärandiga võimaldab kogu materjali kriitiliselt üle lugeda ning toimetamisprotsessi osas mõndagi täpsustada. Carmichaelil võiks rahvusromantilise liikumise esindajana võrrelda Jakob Hurdaga, ehkki erinevalt viimasest polnud tal akadeemilist tausta – leiba teenis ta hoopis aktsiisiametnikuna. See aga ei takistanud tal saamast lõpuks absoluutseks autoriteediks ja lugemast Edinburghi ülikoolis loenguid. Carmichaeli käsikirjaline materjal on arhiveeritud tema isikufondina Edinburghi ülikooli raamatukogus. Lõpetuseks ei saa jätta ka mainimata, et ettekannet kuulates meenus allakirjutatule korduvalt Jakob Hurda korrespondentide poolt üleskirjutatu allikakriitiline uurimine.

Éva Pócsi ja tema õpilaste ettekanded moodustasid Pécsis omaette terviku. **Daniel Bárbh** kõneles varase uusaja eksortsismist ja benediktsioonist Kesk-Euroopas, eriti Ungaris. Ta viitas benediktiini, jesuiidi ja eriti frantsiskaani ordude kandvale rollile nn valge maagia rahvavagaduslike manamisvormelite kujunemisel. Fransis-

kaanid, kelle misjonitöö Ungari aladel varasel uusajal uuesti võimendus, kogusid kokku rohkelt rahvapäraseid palveloitse ja manasõnu (vt nt *Manualum Benedictiones* – ühe tšehhi fransiskaani munga 1685. aastal ilmunud jutlusekogu, kus leidub sadu rahvapäraseid loitsunäiteid, ms leedu, poola ja tšehhikeelsete paralleelidega). Ettekandja ise on koostanud allikakorpuse liturgilisest eksortsismist ning selle rahvapärastest vormidest nii roomakatoliku, õigeusu kui ka reformeeritute hulgast.

Éva Pócs peatus lähedastel teemadel, kõneldes klerikaalse käsikirjalise ainese transformeerumisest rahvalikuks vagaduskirjanduseks ja selle siiretest laiemas verna-kulaarses ringluses. Kõneleja arutles, kuidas peaaegu kõikides ühiskonnakihtides kohandati ametlikku klerikaalset sõnakasutust sõnamaagia mitte-ametlike prakti-katega. Seda tegid ka preestrid, kui nad õnnistusvormeleid musta maagia vastu, kur-ja vaimu väljaajamiseks või vihmategemiseks kasutasid n-õ poolametliku tegevuse kontekstis. Veel hiljaaegu võis selliseid ilminguid kohata Transilvaanias Gyimesi oru *csángó*'de juures. Muu hulgas tulid kõne alla ka rahvapärased armuleiva kasutamise juhtumid, samuti Johannese ilmutuseraamatu või apokriivatekstide ettelugemine missa lõpposas kindlatel kirikupühadel.

Judit Kis-Halas Ungarist vaatles isikliku välitööainestiku põhjal üht Lõuna-Un-gari Töröcske küla ravitsejadünastiat, kellest on 60 aasta jooksul jõutud nii mõndagi kirjutada. Kuidas toimus ravitsejarolli edasiandmine, on omaette põnev küsimus. Ravitseja-suguvõsas on praktiseeritud ka pühitsetud vahaga arstimist püha Blasiuse päeval, mille juurde kuulusid kindlad palveloitsud. Ehkki sõnakasutus, mida on eda-si antud kui salateadmist, pole kuigivõrd muutunud, osutas esineja muutustele prak-tika sotsiaalses mõjuulatuses ja funktsioonides.

Laura Iancu Ungarist analüüsis omakorda üht Transilvaania Moldva maakonna Magyarfalú praktikat, kus rituaalsete veeprotseduuride abil ravitsetakse laste epi-leptilisi tõvehoogusid (nn 'halb töbi'). Rituaalse arstimise otstarbeks hangitakse kol-mest allikast vesi, mis pühitsetakse suurel reedel kiriklikult. Asjaosalised peavad omakorda pidama rituaalset paastu, vaikima ega tohi enne ravimistoiminguid vaa-data ei ette taha ega kõrvale. Rituaaldraama juures on olulised kindlad žestid ja palveloitsud. Ruumi piiramist, puhastamist, liminaalset liitumisfaasi, rituaalispet-sialisti autoriteetsset sõnaväge ja väestatud esemeid kasutades, liigutakse loovalt dünaamilises rituaaldraamas, ühtlasi ka lokaalkultuuri usundilises tõlgendusruu-mis.

Vesna Petreska Makedooniast kirjeldas välitöödele tuginevalt ühe Makedoonia küla sotsiaalset dünaamikat seoses maagilise väe omandamise-omistamisega. Nai-si, kes pole veel sünnitanud, üldjuhul salateadmistesse ja loitsudesse ei pühendata. Juba kogenud praktiseerijad võivad evida mõjukat sotsiaalset seisundit, nt õigust meestega vaielda või vandesõnu kasutada. Kõneleja käsitles eraldi rituaalispetsia-liste, kes kasutavad maagilise väe saavutamiseks või selle vahendamiseks nn letar-gilise une seisundit (vene traditsioonis tuntud ka kui *обмирающие*), mis võib muuseas anda nägijavõimeid.

Pécsi konverentsil näitas **Maria Vivod** lühifilmi Põhja-Ungari endise slovaki küla Püspökhatvani *suskálás*'ist (slovaki k '(kõrva) sosistamine'), mille praktiseerijad mä-letasid küll salajas peetud loitsusõnu, ent mitte nende tähendust. **Andrei Toporkov** demonstreeris filmilõiku Äänisjärve kagukalda Andoma piirkonna vene liigesevalu arstimispraktikast, ka loitsu vahetut esitamist. Ravitsemist pidi kordama kolm kor-da neljal järjestikusel päeval.

Sadhana Naithani Dehlist käsitles Tartu konverentsil loitse, mille abil narratiivides lahendatakse karma-probleeme.

Pécsis oli üleval ka neli stendiettekannet. Allakirjutanule pakkus enim huvi Szedis töötava Transilvaania ungarlase **Lehel Peti** käsitus maagilise väe tehnikatest –maagiapõhisest karistamisest (nn ‘mustast missast’) ja patukahetsusest (nn ‘mustast paastust’) – Moldva maakonna *csángó*’de juures. Esimesel puhul on tegu konflikt-situatsioonidele lahenduse otsimisega munkadele kinni makstud valemisall, kuhu mindi musta rietatult. Näiteks varguse korral võidi sedaviisi sundida varast end välja andma. Teisel puhul kirjeldab autor arhailist kommet oma pattu range paastumise teel hüvitada: pea aetakse paljaks, päevade kaupa ei sööda, paastust võtavad osa ka perekonnaliikmed jne. Autor dokumenteeris vastavat kommet Transilvaanias Lespezi külas veel 1997. aastal. Kahjuks on siiani kahetsusväärset vähe uuritud *csángó*’de usundiline maailmapilt nüüdseks juba kimpus jõulise moderniseerumisega.

Taisto Raudalainen

Harrastustegevuse rahvusvaheline seminar

30. aprillil 2008. aastal leidis Tallinna Ülikoolis aset eestluse hoidmist ja rahvatantsu käsitlev rahvusvaheline seminar “Rahvatants kui identiteedi kandja”, kuhu saabus välis-Eesti kultuuriedendajaid mitmelt poolt maailmast. Kõneldi eestlaste rahvatantsuharrastuse rollist väljaspool Eestit ja rahvatantsu rollist kodu-Eestis.

Eesti Vabariigi 90. aastapäeva ürituste sarja osana korraldatava seminari mõte tekkis pärast 12.–13. novembrini 2007 Eestis peetud rahvusaaslaste konverentsi, mille sõnavõttudest jäi kõlama vajadus senisest suurema teabevahetuse järele kodu- ja välis-Eesti vahel. Rahvusaaslaste konverents polnud aga kõnealuse seminari korraldamise ainuke ajend. Tegelikult sai kõik alguse 2006. aastal Tallinna Ülikooli koreograafiaosakonna uurimisrühma algatatud projektist, mille eesmärk oli kaardistada rahvatantsurühmade teke ja uurida rahvatantsu osa eestluse säilimisel pagulaseestlaste hulgas pärast Teist maailmasõda. Samuti huvitas uurijaid tantsurühmade tegevus, püüti leida kinnitust arvamusele, et just rahvatantsuharrastus aitas liita välis-Eesti kogukonda ja säilitada eestlust.

Seega oli aprillikuu seminar eelnevate uuringute loogiline jätk. Rahvatantsust kui eestluse hoidjast lähtusid Iivi Zajedova “Eestlus paguluses ja rahvatantsu osa selle säilimisel”, Liina Teose “Tulehoidjad”, Olavi Lepa “Stockholmi eesti rahvatantsuühing Kassari”, Anu Korbi “Siberi eestlaste pidudest ja tantsukultuurist”, samuti Toomas Metsala kaks ettekannet “Rahvatants eestluse säilitajana” ning “ESTO ja rahvatants”.

Seminari teine teema oli rahvatantsu roll kodu-Eestis, mille töid kenasti esile Eino Pedaniku ettekanne “Eesti Vabariigi kultuuripoliitika ja rahvakultuuri osa selles”, Ingrid Rüütli “Kihnu pärimustants tänapäeval”, Angela Arraste “Rahvatantsupeod kui identiteedi kandjad”, Katrin Krause “Rahvatantsu imago noorte ühiskonnas:

uurimus 11–18-aastaste noorte seas”, Kalev Järvela “Tantsuõpetaja kui võtmefiguur eesti tantsu traditsiooni hoidmisel”. Ettekanded “Eesti rahvatants Ungaris” (Péter Pomozi, Budapesti Ülikool) ja “Ungari tantsutubadest eestlase silmade läbi” (Eda Pomozi) täiendasid eelnevat oma teistmoodi ning huvitava lähenemisega rahvatantsule. Seminari lõpus jõuti järeldusele, et rahvatantsul on olnud ja on edaspidigi eestluse hoidmisel kogukondi liitev roll.

Ilmnes ka, et kuigi tegemist oli rahvusvahelise seminariga, kuhu tuldi USAst, Kanadast, Rootsist, Ungarist, Tšehhimaalt, Austraaliast, Venemaalt ja mujaltki, oli seminari rahvusvaheliseks keeleks eesti keel.

Eelnevat silmas pidades tunduvad täituma hakkavat juba enne Teist maailmasõda öeldud sõnad, et kuna meid, eestlasi, on vähe, siis peame oskama hoida kokku eestlastega väljaspool Eestit. Selle sõnumi tähtsust kinnitasid nii Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi asekanstler Anne-Ly Reimaa kui ka äsja ametisse astunud välis-Eesti Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu esindaja Riigikantselei juures Aho Rebas. On ju üsna loomulik, et eesti rahvas integreerib eelkõige kodu- ja väliseestlasi. Uurimis- ja koostöö jätkumisest annab märku augustis toimunud Välis-Eesti uurin-gute keskuse korraldatud konverents eestlaste diasporaast.

Iivi Zajedova

Eesti taevast II



22. ja 23. mail 2008 korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, Tartu tähetorni astronoomiarering ja Eesti Folkloori Instituut rahvusvahelise interdistsiplinaarse konverentsi “Eesti taevast II. Aeg ja ruum”, kus käsitleti rahvaastronoomia erinevaid valdkondi. Konverents oli jätkuks neli aastat tagasi toimunud interdistsiplinaarse konverentsile “Eesti taevast. Erinevaid vaatenurki”, millega märgiti ühtlasi raamatu *Eesti taevast. Uskumusi ja tõlgendusi* ilmumist.

Seekordseteks teemadeks olid astronoomia populariseerimine ja sellega seonduv, taevastundmine ning tähistaevasga seotud uskumused ja varasem ajaarvamine. Konve-

Tartu Tähetorn. Andres Kuperjanovi foto 2008.

rentsi korraldamise ajendiks olid mitmed tähtsad sündmused: 200 aastat Tartu Tähetorni kui aastaid ühe põhilise astronoomia populariseerimise keskuse ning 50 aastat Tõraveres paikneva Tartu Observatooriumi nurgakivi paigaldamisest 26. mail. Lisaks leidis äramärkimist 260 aastat tagasi kirjutatud Päikese ja Kuu varjutuse tekkemehhanismi kirjeldus 1749. aasta kalendris, 190 aastat tagasi Tartus trükitud kalendris Otto Wilhelm Masingult pärinevad astronoomilisi nähtusi ja Tartu Tähetorni tegemisi kirjeldavad lühiartiklid, Johann Heinrich Mädleri poolt 1841. aastal avaldatud *Wunderbau des Weltalls, oder populäre Astronomie*, mis ilmus kuni 1885. aastani kokku 7 täiendatud trükis, 160 aastat tagasi ilmuma hakanud Friedrich Reinhold Kreutzwaldi *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on*, 120 aastat Jakob Hurda etnoastronoomilist teavet väärastava kogumisaktsiooni algusest, 100 aastat astronoomia populariseerija Roopi Hallimäe sünnist, 85 aastat *Tähetorni kalendri* esimese numbriga kokkupanemisest, 60 aastat Tähetorni Astronoomiaringi, 20 aastat kooperaatiiv Tähetarga hangitud Zeissi planetaariumist Tartus ning 10 aastat teaduse populariseerimiskeskuse Ahhaa esimesest näitusest. Selline aukartust äratav loetelu, mis on otseselt seotud astronoomia populariseerimisega, määraski esimese sessiooni temaatika. Jaak Jaaniste tutvustas oma ettekandes Tartu Tähetorni vaatlusõhtuid ja astronoomiahuviliste kokkutulekuid, Mare Ruusalepp andis ülevaate Tartu Observatooriumi populariseerimiskeskuse Stellaariumi tegevusest ning Tiiu Silla ettekandest võis saada pildi teaduskeskuse Ahhaa kümneaastasest tegevusest. Kokkuvõtteks andis esimene sessioon põhjaliku ülevaate astronoomia populariseerimise olukorrast ja ajaloo kohta Lõuna-Eestis. Jaak Jaaniste ettekandest selgus, et pärast astronoomide kolimist Tõraverre 1964. aastal jätkasid tähetornis tööd “komeediprofessor” Vladimir Riives ja muidugi Hugo Raudsaar, kes jätkas astronoomiaringi juhendamist ja võimaldas käske-keelde ignoreerides ka linnarahval ja turistidel tähetorni külastada. Tähetorni keskmisel avalikul vaatlusõhtul on tavaliselt 150–300 külastajat, arv on märgatavalt suurem, kui taevast toimub midagi erilist. Mare Ruusalepalt saime teada, et 11 aasta jooksul on stellaariumi külastanud kokku umbes 2540 klasiitlast ja üldse ligikaudu 4,5% Eesti elanikkonnast. Tiiu Silla sõnadel on astronoomiaalne tegevus üks väärtuslikemaid, koolidesse liigub aegajalt mobiilne Starlab planetaarium, Zeissi planetaarium on tähetornis jätkuvalt kasutusel ning Raivo Hein kinkis korraldajatele väljasõitudel kasutatava Meade teleskoobi. Ka Ahhaa uues majas on silmapaistvaimaks objektiks planetaariumi kuppel.

Aado Lintrop tutvustas üht praeguse maailma kujunemise loos üliolulist ent samas vähetuntud religiooni munktengerismi. Selle näol on tegemist Tšingiskhaani loodud usundiga, mis põlistas ta suguvõsa taevase päritolu ja mida propageeriti omal ajal universaalse maailmareligioonina. Eve Kikas rääkis 5–7-aastaste lasteaiastaste seas läbiviidud küsitlusele tuginedes laste ettekujutustest päikesest, tuulest, vihmast ja vikerkaarest. Kui laste kirjeldused vihmast ja pilvedest kui tavanähtustest on väga mitmekesised ja oma erinevatele kogemustele tuginevad, siis märksa haruldasem vikerkaar saab valdavalt täiskasvanutelt pärineva seletuse.

Enn Ernits vaatles kosmilise ja hiiglasliku motiivi Põhja-Euraasia kaljutades. Sarnaseid motiive on teada Äänisjärve ja Valge mere lähedaste petroglüüfide seas, võrdlusena esitati taevakehadega seonduvaid Siberi kaljujoonistel esinevaid kujundeid. Tõnno Jonuks analüüsis mõningaid viimase aastakümneni jooksul teostatud kaugemineviku oletatavate astronoomiliste vaatlustega seonduvaid uurimusi,

nende tõenduseks kasutatavaid argumente ja erinevate distsipliinide esindajate erinevat ajatunnetust. Alar Puss tõi oma ettekandes esile Kuu liikumise eripärad meie laiuskraadil, mis aegajalt võivad väljenduda tundes, et Kuu paikneb taevas valesti.

Esimese päeva viimasel sessioonil rääkis Juri Berezkin Ida-Balti astronoomide mitmesugustest seostest ja hindas nende oletatavat vanust. Selgub, et meil Sõelana tuntud tähekoobarat teatakse Euroopas valdavalt tibukarjaga kanana, küllalt laialt on levinud Kuu peal veekandja motiiv, kuid samas leidub läänemeresoome ja balti nimetustele paralleele ka mujalt maailmast. Neist levinuim motiiv veekandjast Kuu peal on tuntud näiteks Põhja-Ameerikas, Jaapanis ja Polüneesias. Andres Kuperjanov oli oma ettekande pühendanud Suure Vankri tähtkujule, keskendudes motiivile hunt härja kõrval ning pühakutega seonduvatel Suure Vankri nimedel.

Konverents jätkus Elvas Tartumaa Tervisespordikeskuses järgmisel hommikul. Konverentsi teine võtmesessioon oli pühendatud ajale, täpsemalt kalendritele ja veel täpsemalt puukalendritele. Mitte kümme tuhat aastat Eestimaa peal elanute igivanaadele sirvilaudadele, vaid globaalsema levikuga saukalendritele. Saukalendrid on omapärane variant nn igavesest kalendrist, ja nende kasutamine nõuab omaette oskusi. Peamiselt võrreldi Soome ja Bulgaaria saukalendreid. Esimene ettekanne oli Vesselina Kolevalt, kes tutvustas Bulgaaria puukalendreid, mis olid levinud valdavalt Lõuna-Bulgaarias, kõige arvukam leid on pärit Kesk-Rodope mägedest. Ehkki leiud on suhteliselt uued, varaseimale teadaolevale on kirjutatud aastaarv 1873, on kalendritel kasutatav märgisüsteem varasem, vastab eel- ja varakristlikule kirjale. Mõnele märgile leidub vasteid Proto-Bulgaaria märkide hulgast, mida leidub 7. ja 8. sajandi esemetel. Kolmest kalendritüübist on leidude seas levinuimad aastat suveks/talveks jagavad aprill/mai tüüpi kalendrid. Anne Pöyhönen tutvustas omakorda huvitavaimaid Soome muuseumikogude 150-st kalendrist. Soome ruunikalendrid on val-



*Anne Pöyhönen rääkis taevakonverentsil Soome ruunikalendritest.
Andres Kuperjanovi foto 2008.*

davalt dateeritud ajavahemikku 1500–1800, need on enamasti küünrapikkused, millele on lisaks jaotused veerandküünrateks ja tollideks. Kalendritel on tähistatud kuupäevad, kalendritähtpäevad ja kohati ka 18,6 aastase tsükliga kuufaasid. Nikolai Sivkov tutvustas Lääne-Bulgaarias leitud 1.–3. sajandist pärinevat savist jäärapead, millele kantud sälgustik vastab kivitahvli tüüpi lunisolaarsele kalendrile.

Konverentsi viimasel sessioonil rääkis Mare Kõiva maailma lõpust mitmete 19. ja 20. sajandi Eesti prohvetite nägemuses ning Ülo Siimets vaatles palverännakute sihtpunkte, keskendudes ettekandes peamiselt Loretto palverännakule, kuid tuues paralleele mitmelt poolt maailmas, alates Vastseliinast ja lõpetades Allahabadi ning Kailase mäega.

Järgnes ekskursioon Tartu Observatooriumisse Tõraveres, kus Alar Puss tutvustas pärisastronoomide tegemisi ja Stellaariumi ning huvilistel oli võimalik isegi heita pilk suure teleskoobi peapeeglile.

Konverentsi puhul oli Eesti Kirjandusmuuseumi saalis avatud väike näitus Eesti Rahva Muuseumis hoitavatest kalendritest (koostajad Ülle Jäe ja Helen Hanni) ja fuajees näidati valikut Arhiivraamatukogus populaarastronoomilistest raamatutest (koostajad Asta Niinemets ja Kait Tamm).

Konverentsil kujunes meeldiv ja informatiivne suhtluskeskkond. Erinevate erialade ja institutsioonide inimesed kelle uurimisteemad servapidi kattuvad, said vahetada kogemusi, ideid ja teavet. Konverentsi aitasid korraldada teaduskeskus Ahhaa ja Soome Instituut, seda toetasid Bulgaaria Teaduste Akadeemia ja Eesti Teaduste Akadeemia teadlaste välisvahetuse nõukogu ning A Le Coq. Konverentsi materjalid on kättesaadavad aadressil <http://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2008/taevas2>.

Andres Kuperjanov

9. SIEFi kongress Derrys

Tundeline teekond läbi tänase ja ajaloolise Iirimaa oli esmane kongressi “European Heritages. Liberating the Ethnological Imagination” järeloomõte. Ehkki teaduse suurüritus ei ole oma loomult lokaalsusega tutvumiseks parim võimalus, annab see pleinaarettেকannete, erisektsioonide, trükiste, õpi- ja uurimiskeskonnaga mulje vastuvõtjast, kelleks seekord oli Ulsteri Ülikooli Magee kampus ja Iiri Kultuuripärandi Akadeemia. Hea keskkond uurimiseks ja õppimiseks, käepärased raamatukogud, sõbralikud inimesed ning viimase kuue aastaga silmanähtavalt muutunud rahvastik ja ilmselt mõningases stagnatsioonis majandus on mulje tohutu virrvarrina toimiva kongressi taustal. Interdistsiplinaarsed ja internatsionaalsed kogemused, uuendusideede ja -suundade esitlemiskoht, sõltumatu foorum, kus teadlased suhtlevad institutsioonide ja positsioonide üleselt, kus sõlmitakse tugevaid liituseid ja õpitakse üksteist lähemalt tundma – sellised need teaduse suurfoorumid juba kord on. Paljudel juhtudel on nimelt konverentsid võimalus ühe maa erinevates asutustes töötavatel erialakaaslastel omavahel lähemalt suhelda, mille kinnituseks jalutasid Derry linnas ringi soome-, saksa-, ungari- ja x-keelsed rühmad.

Kongressi kolm ettekandepäeva algasid plenaarloengutega, mida olid kutsutud esitama Gulnara Aitpaeva, Pertti Anttonen, Tony Candon, Wolfgang Kaschuba, Peter Jan Margry, Sharon Macdonald, Regina Bendix ja Helena Wulff. Neist Tony Candoni loeng puudutas Derry lähiajalugu ja avas kuulajatele vaenutsevate poliitiliste poolte loodud graffiti sõnumid.

Teooria, praktika ja väljundite uuendusliku külje jälgimisele keskendunud kongressi temaatika ulatus poliitika, ajaloo, muusikakultuuri, usundi, (etno)meditsiini, rituaalide ja kalendritavade kõrval omandisuhete, eetika, suulise ajaloo ning mõnevõrra infotehnoloogia ja interneti vahendatud traditsioonideni. Sarnaselt eelmisele kongressile Marseille's olid kolmel päeval kindlad üldteemad ning paneelide ja töөрühmade esinejate arv reglementeeritud 3–8 inimesega, et pakkuda enam mobiilsust ja luua võimalusi innovaatiliste suundumuste tutvustamiseks. SIEFi töөрühmade Rituaalne aasta ja Usundietnoloogia aktiivse liikmena olin taas kimbatuses, kuna mõlema teemaga seotud ettekandeblokid alustasid kolmandal päeval eri hoonetes ja ruumides tööd üheaegselt. Niisiis oli ülevaate saamine võimalik üksnes informaaelses öhkkonnas peetud vestluste abil.

Skandinaavia uurimisparadigmasid esindasid paneeli Arhiveeritud emotsioonid (*filed emotions*) ettekanded. Vestlusringi kokkukutsujad vastandasid kirjutatud ja arhiividesse hoiustatud dokumentidesse kätketud emotsioone intervjuude ja küsitluste (inimestel on võimalik ennast mitmekülgsest ning sõnastuslikultki avaramalt väljendada) ainekuga. Arhiividokumente iseloomustab faktipõhisus ja dokumenteerimisviisi teatav kuivus, samal ajal ei ole need kirjapanekud sugugi objektiivsed ega anna edasi tööd. Lisaks ei ilmne neist vanuse, klassi ja soo erinevustest tulenevad kogemused ja teadmised. Ettekanded puudutasid enamasti hiljutisi uurimisprojekte ja uuemaid küsitlusi, neid saatis elav diskussioon. Ann Helene Bolstad Skjelbred (Norra Kultuuriajaloo Muuseum) tutvustas 2001. aasta küsitlustulemusi, mis viidi läbi kroonprints Håkoni abiellumisel Mette-Marit Tjessem Høibyga. Korrespondentide võrgustiku vastused kuninglike pulmade teemal olid tulvil emotsioone ning paiguti vastandlikke arvamusi kuningapere kui Norra sümboli suhtes.

Kaasaegsete emotsioonidest ning nende väljendamist piiravatest kultuurilistest ja sotsiaalsetest lepetest seoses vähihaigusega rääkis Piret Paal (Helsingi Ülikool). Võtnud lähtealuseks P. Ricoueri jt teoreetikud, juhtis ta tähelepanu keelekasutuse muutustele ja kujundkõne erijoontele soome vähihaigete kirjalikes lugudes.

Charlotte Hagstrom (Lundi Ülikool) vaatles lapse kaotamisega seotud leina väljendamisviise arhiiviteadete ja interneti-allikate valgusel. Kuigi korduvalt tõstatati uurijaeetika problemaatika, jäi pinnale pigem uudne informatsioon muutustest Rootsi matusekultuuris ja sellega seotud tunnetes, ka leina väljendamises. Võrreldi arhiivi kogutud anonüümseid fotosid, alles 20. sajandi teisel poolel alguse saanud tava tähistada surnultsündinud või enneaegse lapse hauda, avalikku leinamist ja veebi leinalehtesid. Veebis saavad kaastunnet avaldada pereliikmed, sugulased, sõbrad. Ilmneb, et leinatakse ka aastakümnete eest kaotatud last, mh on nähtav meeste lein. Eraldi käsitleti hiljutist lapseröövi, väikese tüdruku otsimise, surnuna leidmise ja matuste saagat. Sügav kaasaelamine perekonnale ja lapse saatusele pöördus halvaks panuks, kui vanemad soostusid avalike TV ülekannetega matustest. Järelikult ei kuulu rootsi leina diskursusesse tavalise inimese matuste ja leina avalik näitamine.

Ajaloolisi tagasivaateid erinevatesse perioodidesse esindasid kolm ettekannet. Kari Telste (Norra Kultuuriajaloo Muuseum) “Kohtudokumentide emotsioonikeel” esitles 18. ja 19. sajandi kirjalikke kohtudokumente ning kohtusaalis väljendatud emotsioone. 18. sajandi limiteeritud struktuuri, väljendusviisi ja keelekasutusega erakirjad on tänasele kuulajale võõras valdkond, nagu ka asjaolu, et lapsele elatise nõudmisel läksid inkrimineerivate kohtutõenditena arvesse meeste kirjutatud armastuskirjad. Naistel toonase seaduse järgi ei olnud vastutusvõimet ega eeldatud nende kirjade kasutamisevõimalust dokumendina.

Pirjo Korkiakangas (Jyväskylä Ülikool) käsitles tagasipöördumist normaalsesse argipäeva Teise maailmasõja järgse perioodi näitel. Analüüsi tollaegseid kirjapanekuid meeste sõjast naasmisest ja argipäevasest elukorraldusest, samuti tänaseid tagasivaateid toonasele elule.

Lena Marander-Eklund (Åbo Ülikool) analüüsis koduperenaiste hulgas läbi viidud ja 1950. aastaid puudutavat küsitlust. Mõlemad ettekanded töid esile naiste rolli elu toimimise saamisel.

Emotsioonid ja nende väljendamine, emotsioonikeel ja -sümbolid on olnud teoreetilise ja rakendusliku uurimise trende viimasel kümnendil ning ettekanded lisasid huviväärseid etnoloogilis-folkloristlikke külgi ja tähelepanekuid. Samavõrra on uus- usundid, usunähtuste reformimine ning seosed rituaalide ja usundi vahel pälvinud viimastel kümnenditel teoreetilisi taastõlgendusi. Sektsioonis “Rituaalne aasta ja religioossus” peetud kolm ettekannet käsitlesid pühamuid, pühakuid ja pühakutega seotud kalendritraditsioone kolmes erinevas Euroopa piirkonnas ning erinevate konfessioonide mõjualas.

Kenneth Lymer (Londoni Arheoloogia Muuseum) tutvustas Kasahstani Vabariigis läbiviidud välitööde materjale, keskendudes taasavatud moslemi palverännakupiirkadele, pühamutele ja palvuste muutumisele tänapäeval. Pühamutega on seotud huvitav suuline pärimus, mille kohaselt kividele on jalajäljed jätnud nt Muhamed.

Marijana Belaj (Zagrebi Ülikool) tutvustas väga kirevat ja eriliigilist folkloori, mis on seotud Horvaatia ranniku kaitsepühakutele pühendatud tähtpäevadega. Lisaks pühakutele, kelle tähtpäevi mäletatakse üksnes folklooritraditsioonina, on usupraktikas olulised pühakud, kellega seotud kalendripühasid tähistatakse elavalt ja mitmekesiste traditsioonidega.

Mare Kõiva (Eesti Kirjandusmuuseum) vaatles E. Soja ruumimudeleid kasutades kahe Eestiga seotud vene õigeuskloostri (Kuremäe-Pühtitsa ja Petseri) pärimust 20. sajandil tagasivaadetega varasemasse rituaalipraktikasse. Mõlemal kloostril oli venekeelse, vähem eestikeelse kogukonna jaoks traditsioonide sõlmpunkti roll.

Kongressi programmi olid lülitatud töötoad aktuaalsetel teemadel ja etnograafilised dokumentaalfilmid. Iirimaad hõlmanud projekti “Masking and mumming” eestvedajate Séamas Ó Catháin ja Críostóir Mac Cárthaighi valmistatud videomontaaž tutvustas maskeeritute rändamist kodusesse ja kõrtsidesse, riimitud etendusi ning maskide tüüpe, kommenteerijaks Séamas Ó Catháin. Viimatine – lõppude lõpuks on kongressiesinejate seas uurijad, kraadiõppurid ja õppejõud – viis mõttele, kui väga oleks vaja ka helikandjate ja video-DVD-formaadis materjalide ülevaatenäitusi ja tellimisvõimalusi. Hädapärased oleksid ka temaatilised lingikogud – õppeülesannete puhul saaks osutada sobivale võrdlusainesele konkreetsel veebiaadressil.

Kongressi ühtlases soojas järeлмаitses on oma osa lõpubanketi iiri muusikutel, tantsijatel ja lauljatel, kes rõõmustasid kuulajaid hommikutundideni. Arvan, et mul jätkus folkloristidele, arhiivi- ja muuseumitöötajatele väga vajalikku professionaalset õnne, et sain külastada Iiri Transpordi ja Folkloorimuuseumi. Soovitan seda väisata kõigil kolleegidel! Kuna sõitsime läbi kolleegi välitööalade, kuulsime lugusid kohalikest jutustajatest ja paikkonnast. Muuseumis tutvustati meile lähemalt heli- ja fotoarhiivi digiteerimisprojekte, raamatukogu ja käsikirjasid. Suulise folkloori kõrval on sealsesse arhiivi kogutud visuaalset aineistikku: isejoonistatud õnnitlus- ja maakaardid, arhitektuuri ja olustikku kajastavad joonistused, omakujundatud albumid ja raamatukesed, esemed jm. Kogumisprintsipi on teematikalt avaram kui Eestis ja väärub mõneski suhtes järeletegemist. Eriline arhiiviõnn saatis Carsten Bregenhøj, kes leidis maskeerimisainestikku ja -fotosid. Tänu Sharon Harkinile ja meie rühmaga sõbrunenud bussijuhile saime süvatutvustuse muuseumi etnograafilisest poolest. Reis päädis bussijuhi algatatud Derry seinamaalingute külastamisega ja nii lõppes teekond umbes samuti nagu algas. Nimelt saabusime SIEFi kongressile koos Karin Maria Rooleiuga Iiri seljakotimatkajate firma Paddywagon reisiga, põigantsult Rope of Carrickisse ja UNESCO maailmapärandisse kuuluva Giants Causeway juurde, Paddywagoni bussijuhi esitatud iiri folkloori haaravas kütkes.

Mare Kõiva

NEWS IN BRIEF

Hilja Kokamägi 85

On 10 September 2008, the Estonian folklorist Hilja Kokamägi, sister of the wellknown Estonian artist Luulik Kokamägi, celebrated her 85th birthday. To mark the event, journal *Mäetagused* publishes extracts from Hilja Kokamägi's memoirs about her life in the town of Valga during the period of German occupation in Estonia.

Lembit Karu 60

On 5 October 2008, Lembit Karu, archivist and researcher at the Estonian Agricultural Museum celebrated his 60th birthday. Asta Niinemets, editor at the Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, reviews Lembit Karu's career as an artist.

Charms, Charmers and Charming in Pécs, Hungary, and Tartu, Estonia

The second conference on charms entitled “Charms, Charmers and Charming” was held on 11–13 May 2007, and was jointly organized by the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Pécs, Hungary, the International Society for Folk Narrative Research, and the Folklore Society, London. On May 9, 2008 the scholars of charms all over the world met at the symposium in Tartu to discuss narrativity in charms. Overview of both events by Estonian folklorist Taisto Raudalainen is available in English in vol. 40 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol40/news.pdf>).

International Seminar on Folk Dancing

Czech scholar Iivi Zajedova, researcher at the Department of Choreography, Institute of Fine Arts, Tallinn University, overviews the international seminar *Rahvatants kui identiteedi kandja* (‘Folk dance as a bearer of identity’) discussing the safeguarding of Estonian identity and folk dance. The seminar was held on 30 April, 2008 at the University of Tallinn.

International Conference “Estonian Sky, Vol. 2”

On May 22–23, 2008 the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, the Astronomy Group at the Tartu Old Observatory and the Estonian Folklore Institute organised an international interdisciplinary conference “Estonian Sky, Vol. 2. Time and Space” which discussed the different areas of study in folk astronomy.

Overview of the event by Andres Kuperjanov is available in English in vol. 39 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol39/news.pdf>).

9th SIEF Congress in Derry

Overview of the event by Mare Kõiva is available in English in vol. 40 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol40/news.pdf>).